

DEZBATERI CONTEMPORANE DESPRE „EȘEC” ȘI „SUCCES” ÎN EPISTEMOLOGIE. PERSPECTIVA SCEPTICISMULUI

HENRIETA ANIȘOARA ȘERBAN

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”
al Academiei Române

Moto: “In science there are no ‘depths’;
there is surface everywhere...”
The Scientific Conception of the World
The Vienna Circle Manifesto,
Vienna, August 1929

Abstract. The idea of this study starts from the intriguing enunciation of The Vienna Circle Manifesto (1929) that in science there are no “depths”, instead there be “surface” everywhere. Starting from this epistemological “sentence” we can think that epistemology itself struggles with an extreme realism, generating a gloomy diagnosis related to the impossibility of in-depth knowledge. However, it may be a realistic conclusive interpretation of the current stage-point in knowledge that, for now, scientific knowledge is at the Popperian stage, described by discovery and accumulation of knowledge, not by the deepening of knowledge. Hence, the epistemological discussion of “success” and “failure” in epistemology. This line of research can become a significant project that can only be treated more extensively, a succinct treatment being the sure way to reduce the idea to a stylistic game without much significant conceptual content. The treatment of the theme calls for a comprehensive look at classical and contemporary epistemology, which we will approach here only along the direction of scepticism selected as representative and fertile, to be followed by other directions of interest without the extensive ambition of achieving a comprehensive approach and without a positivist orientation.

Keywords: contemporary epistemology, Nicholas Rescher, scepticism, defeasible arguments, epistemological “success”.

Ideea acestui studiu pornește de la acest citat prezentat în moto. Citatul enunță în mod ritos și șocant faptul că în știință nu există „adâncimi”, existând în schimb „suprafață” pretutindeni. Totodată, citatul este parte a unei concepții științifice despre lume, susținută de Cercul de la Viena la începutul secolului trecut.

Pornind de la această „sentință” epistemologică ne putem gândi că epistemologia însăși se luptă cu un realism extrem, generator al unui diagnostic sumbru legat de

imposibilitatea unei cunoașteri aprofundate. Dar poate fi o interpretare realistă de etapă, o concluzie de etapă care afirmă că, deocamdată, cunoașterea de tip științific (opusă demersului speculativ) ar fi de tip popperian, descoperire și acumulare de cunoaștere, nu aprofundare a cunoașterii.

De aici s-a ivit o motivație pentru a iniția o discuție despre „succes” și „eșec” în epistemologie. Pe măsură ce am studiat și meditat asupra temei am realizat că această direcție de cercetare poate deveni un proiect semnificativ, care nu poate fi tratat decât mai amplu, o tratare succintă fiind modul sigur de a reduce ideea la un joc stilistic fără conținut conceptual cu adevărat revelator. Tratarea temei reclamă o privire comprehensivă asupra epistemologiei clasice și contemporane pe care o vom aborda aici doar sub câteva direcții călăuzitoare pe care le-am selectat drept reprezentative și fertile – căi directe către centrul de interes al temei – fără a realiza cu adevărat un demers comprehensiv totalizator.

În acest studiu, demersul nostru nu este însă unul pozitivist, chiar dacă pornește de la un enunț al Manifestului Cercului de la Viena.

Așa cum am conceput analiza, am considerat cel mai fertil să ne raportăm în primul rând la scepticism pentru descrierea „succesului,” și respectiv a „eșecului” epistemologic, având undeva în fundalul „privirii” epistemice analitice o idee corelației semnificative dintre „succesul” epistemologic marcant și aprofundarea epistemologică, adică, pe scurt, o perspectivă epistemologică post-pozitivistă.

„SUCCESUL” ȘI „EȘECUL” EPISTEMOLOGIC DIN PERSPECTIVA SCEPTICISMULUI

Punctul de pornire al acestui studiu despre succes și eșec în stabilirea și dezvoltarea cunoașterii este întrebarea dacă este bine, sau, dacă după atâtea decenii de filosofie post-Descartes, mai este posibil să pornești un demers epistemologic de cunoaștere fără un dram de scepticism. Nicholas Rescher¹ făcea valoroasa observație că scepticul pierde prea ușor din vedere motivul pentru care facem eforturile noastre cognitive pe care le facem. Obiectul cercetării raționale nu este doar acela de a evita eroarea, ci de a răspunde la întrebări – în acest caz la întrebări epistemologice, care au caracteristici comune cu cele științifice, dar nu se confundă cu acestea – și care au în vedere acumularea de informații despre lume, și anume, informații pe care putem conta, pentru viață bună, călătorii, construcții eficiente fezabile, rezistente și realizări durabile, în general.

N. Rescher chiar formula explicit, dar ludic, un principiu operativ: „Fără aventură (risc), nu există nimic de câștigat.” Desigur, o abținere sistematică de la implicarea cognitivă este o protecție sigură împotriva unui tip de eroare. Dar acesta este o glumă, nu o soluție. Desigur că riscăm eșecul epistemologic pentru câștigul

¹ Nicholas Rescher, *Epistemology: an introduction to the theory of knowledge*, SUNY series in philosophy, Albany, State University of New York Press, 2003, p. 55.

enorm al unui succes epistemologic. Opțiunea „fără risc” reprezintă o non-opțiune și garantează eșecul încă de la început. Scepticul radical este un gânditor care nu are rost să fie urmat. Vârtejul epistemic se poate să ocolească certitudinea absolută. Cu siguranță, atunci când ne propunem să obținem informații, s-ar putea să descoperim în cele din urmă că, oricât încercăm, succesul în atingerea scopului nostru este peste posibilitățile noastre.

Într-o altă lucrare am numit acest aspect „defeasibility”. Într-o sinteză publicată în 2022, Robert Koons arată că raționamentul este dezactivat, nefezabil sau „nu ține” (este *defeasible*) atunci când argumentul corespunzător este rațional convingător, dar nu este valabil din punct de vedere deductiv². Adevărul premiselor unui argument bun de învins oferă sprijin pentru concluzie, chiar dacă este posibil ca premisele să fie adevărate și concluzia falsă. Cu alte cuvinte, relația de sprijin, de coerență, între premise și concluzie este una tentativă, potențial anulată sau secționată de informații suplimentare. Tot conform lui Robert Koons, filosofii au studiat natura raționamentului anulabil încă de la analiza lui Aristotel a raționamentului dialectic în *Topica* și *Analitica Secundă*, dar subiectul a fost studiat cu o intensitate unică în ultimii patruzeci de ani, în mare parte datorită interesului pe care l-a atras din studiul inteligenței artificiale în informatică. Au existat două abordări ale studiului raționamentului: tratarea lui fie ca pe o ramură a epistemologiei (studiul cunoașterii), fie ca pe o ramură a logicii.

În lucrările recente, arată Robert Koons, termenul de raționament *defeasible* a fost de obicei limitat la inferențe care implică generalizări brute și finale, care permit excepții, adică deducerea a ceea ce s-a întâmplat sau se va întâmpla pe baza a ceea ce se întâmplă în mod normal. Acest sens mai restrâns al raționamentului care poate fi nefezabil, și care face obiectul „defeasibilității”, exclude din subiect studiul altor forme de raționament nedeductiv, inclusiv inferența către cea mai bună explicație, abducția (o retroducție, un *modus ponens* inversat), raționamentul analogic și inducția științifică. Această excludere este într-o oarecare măsură artificială, dar reflectă faptul că studiul formal al acestor alte forme de raționament nedeductiv rămâne oarecum în zona raționamentului rudimentar.

Totuși, pentru N. Rescher, ca și pentru epistemologi, în general, este clar că nu vom ajunge nicăieri dacă nici măcar nu pornim în călătorie – exact ceea ce înseamnă interdicția generală de acceptare a scepticului. „Jucând jocul” de a face afirmații și de a pretinde certitudine, s-ar putea foarte bine să pierdem: argumentele noastre se pot dovedi greșite. Dar, într-un refuz de a juca acest „joc”, ne confruntăm nu doar cu posibilitatea, ci și cu certitudinea de a pierde șansa la cunoaștere, la realizarea oricăror obiective cognitive. „O politică sceptică de evitare sistematică a acceptării este fundamental irațională, deoarece blochează de la bun început orice perspectivă de realizare a scopurilor inerente întreprinderii de investigare a faptelor. În cunoaștere, ca și în alte sectoare ale vieții, nu există garanții, nu există

² Robert Koons, „Defeasible Reasoning”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/reasoning-defeasible/>>.

modalități de a evita cu totul riscul, nicio opțiune care este complet sigură și sigură. Cel mai bun și cel mai mult ce putem face este să folosim în mod optim resursele pe care le avem la dispoziție pentru a gestiona riscurile cât mai bine. A refuza să faci acest lucru refuzând să accepți orice fel de risc înseamnă a deveni imobilizat. Scepticul plătește astfel un preț mare pentru confortul de siguranță și securitate.”³

Așadar, din perspectiva lui Rescher, *succesul epistemologic se poate defini ca obținere de informații*. Din perspectiva scepticismului, *eșecul epistemologic* este imposibilitatea de a le obține, sau, din perspectiva lui Koons, „defeasibilitatea” ori raționamentul de tip *defeasible*, un raționament fără prea mare valoare predictivă, nu poate susține decât aparent o inferență către cea mai bună explicație.

Dacă dorim informații, consideră Rescher, dacă abordăm ignoranța ca pe o eroare decisivă și nu mai puțin o negativitate, calea epistemologică de urmat este de a căuta să răspundem la întrebările identificate în modalități care reduc posibilitatea de eroare și, totodată, ignoranța.

În acest sens, un „evidențialism” moderat, o cale epistemologică întemeiată pe dovezi, devine dezirabil. Probele care pot fi aduse în sprijinul susținerii unei investigații care conduce la adevăr ar trebui să ne apară (ca fiind credibile, posibile, utile) de la bun început (în mod „evident”). Pentru scepticul total, toate afirmațiile privitoare la faptele obiective ale lumii se găsesc pe același plan cognitiv. Opinia călăuzitoare în cunoaștere este pentru scepticul total aceea că nu există „nimic de ales” în cunoaștere și că ar trebui să ne raportăm exact la fel la orice afirmație aflată sub investigație.

Scepticismul radical are rolul de a nivela totul în domeniul cognitiv. Scepticul de acest tip anulează perspectivele din start dacă consideră posibil ca la sfârșitul investigației să nu mai poată fi argumentate rațional. Charles Sanders Peirce, de asemenea, era de părere că trebuie abordate doar investigațiile pentru care se întrezărește o perspectivă ca aceasta să conducă la un răspuns satisfăcător la întrebările noastre. Un exemplu de întrebare ar fi deci: „Dacă presupunem că un enunț este adevărat, care este genul de dovadă pe care ar trebui să o cer pentru a mă convinge de adevărul lui?”

Peirce se diferențiază de scepticul radical, fiindcă scepticul total se iluzionează cu o „politică epistemică generală” (cum se exprimă Rescher), care conduce la abandonarea oricărei investigații, fiindcă nu se acceptă „luxul” de a investiga ineficient; de a investiga, acceptând pericolul ca la sfârșitul investigației să ajungem la ceva fals, sau, la o cunoaștere care aduce unele beneficii în timp ce aspectul corespondenței cu realitatea rămâne totuși discutabil⁴. Ar mai fi vorba în cazul acesta de pe urmă despre un „eșec” epistemologic?

O prezumpție în favoarea raționalității, chiar dacă, până la urmă, o cunoaștere satisfăcătoare a realității fizice s-ar dovedi de nerealizat, este esențială pentru a avea șanse la cunoaștere. Iar epistemologul consideră mai degrabă ca și Aristotel că

³ Nicholas Rescher, *Epistemology: an introduction to the theory of knowledge*, ed. cit., p. 56.

⁴ *Ibidem*.

„Omul dorește prin natura sa să cunoască”, împingând avansul cunoașterii către o îmbunătățire continuă a registrului și a profunzimii înțelegerii umane despre noi înșine și despre lumea din jurul nostru.

O politică epistemică generală care, în principiu, ne-ar face imposibil să descoperim ceva reprezintă o poziție irațională. Astfel scepticul total, care asumă în virtutea unui imperativ rațional tare interdicția acceptării oricărei investigații, ajunge la apărarea unei poziții iraționale (fiindcă nu putem niciodată avea garanția confirmării ipotezelor noastre), ceea ce este nu numai paradoxal, ci și absurd. Acesta ar reprezenta un eșec epistemologic nu doar total, ci și autoprovocat.

Aici se manifestă importanța unei mize pe raționalitate, pe prioritatea raționalității, dar nu pe absolutismul său. Șansa la cunoaștere a omului este aceea de a acționa în pofida posibilității ca să nu putem realiza o cunoaștere satisfăcătoare a realității fizice. Adoptarea acestei șanse la succes epistemologic, reprezintă un succes epistemologic, chiar dacă unui modest și potențial, nu unul final, total ori răsunător.

A lăsa liber cursul investigației, „a nu bara cursul cercetării”, așa cum spunea Peirce, adică, a admite orice ipoteză până la proba contrarie reprezintă începutul cunoașterii și al succesului epistemologic.

Angajamentul rațional față de întreprinderea cognitivă, în general, este foarte important și conduce la o „cerere nesățioasă” pentru extinderea și aprofundarea gamei informațiilor.

Raționalitatea cognitivă va avea rolul de a identifica motivele convingătoare și dovezile necesare pentru a governa acceptarea opiniilor. Care sunt enunțurile de care putem fi încredințați? Există condiții și contexte asociabile încredințării noastre? Este necesar să răspundem la întrebări în cel mai bun mod posibil. Acest proiect este deosebit de dificil, fiindcă, așa cum consideră scepticii, nu există niciodată o justificare satisfăcătoare pentru a accepta ceva (un enunț de cunoaștere).

Respingând însăși posibilitatea de a asigura informații demne de încredere în răspunsurile oferite, scepticismul creează imposibilitatea propriului deziderat: însăși implementarea scopurilor rațiunii.

Provocarea sceptică la adresa epistemologiei, prin provocarea adusă proiectului de investigare empirică bazată pe principiile raționalității cognitive se bazează pe faptul că mijloacele umane de dobândire a cunoștințelor factice sunt imperfecte. Istoria cunoașterii umane ne dovedește acest lucru, pentru sceptic aceasta fiind o paradă a eșecurilor. Nicio concepție epistemică nu a supraviețuit intactă în timp, spre exemplu, concepțiile fizice ale lui Aristotel, concepția lui Ptolemeu, teoria lui Newton, ori cea a lui Maxwell.

Dar, subliniază Rescher⁵, această „experiență amară” a fost ceea ce a întreținut cunoașterea și pare o posibilă pledoarie pentru posibilitatea de îmbunătățire continuă a

⁵ *Ibidem*, pp. 56–57.

cunoașterii umane. Acceptarea unor argumente poate fi temporară, dar este ceea ce conduce cunoașterea mai departe⁶. Cunoaștem raportat la o concepție și orice concepție poate fi îmbunătățită, sau, la nevoie, înlocuită cu o alta, care răspunde la mai multe probleme de cunoaștere, la mai multe întrebări.

Acea orbită strălucitoare a raționalității absolute pe care se situează scepticul total nu „atinge” nimic (în sens de cunoaștere realizată) și nu ajunge nicăieri. Rescher arată: „Scepticul se mișcă aparent în orbita raționalității, dar doar aparent. Căci, de fapt, scepticismul intră în conflict cu singurele instrumente epistemologice promițătoare pe care le avem. Scepticii filosofici stabilesc în general un standard abstract de certitudine absolutistă și apoi încearcă să arate că nicio pretenție de cunoaștere într-o anumită zonă (simț, memorie, teorie științifică și altele asemenea) nu poate îndeplini condițiile acestui standard. Din această împrejurare se deduce, în consecință, imposibilitatea unei astfel de categorii de «cunoaștere». Dar această concluzie este total greșită. Căci, ceea ce urmează este mai degrabă inadecvarea sau incorectitudinea standardului în cauză. Dacă standardul [stabilit] altfel laudabil este de așa natură încât pretențiile de cunoaștere nu-l pot îndeplini, concluzia care trebuie trasă nu este «cu atât mai rău pentru pretențiile de cunoaștere», ci «cu atât mai rău pentru standard»”.⁷ Mulți epistemologi vor considera că saltul de la „cu atât mai rău pentru pretențiile de a putea cunoaște vreodată ceva” la „cu atât mai rău pentru standard” nu reprezintă o mutare rezonabilă. Demersul epistemologic începe cu o concepție rezonabilă despre cunoașterea umană și posibilitatea cunoașterii.

Însă, orice poziție care exclude în principiu posibilitatea de a ajunge la un set de cunoștințe valide este absurdă și inacceptabilă. „Raționalitatea fără rezonabilitate reprezintă o aberație epistemologică, iar sabia scepticismului nu are ce căuta pe blazonul epistemologiei contemporane”, spune Rescher. Concepția rezonabilă despre posibilitatea cunoașterii și standardele rezonabile sunt cea mai bună cale către cunoaștere. În această rezonabilitate pentru care argumentează Rescher este o cale de aur a moderației epistemice și nu o cale către mediocritate. Acesta reprezintă un prim succes epistemologic: a stabili limitele și orizontul posibilului. Vom cunoaște ceea ce este posibil să cunoaștem, chiar dacă nu vom cunoaște absolut.

Abia acest tip mai modest de poziționare față de cunoaștere este rațional. Nici demersul de cunoaștere, ca niciun alt demers uman nu poate fi proiectat ca demers de realizare a imposibilului fiindcă, vom face mereu ceea ce este posibil, așa cum consideră și Rescher; *sau chiar mai puțin decât atât, este cazul să observăm noi aici, fiindcă vom face mereu ceea ce întrezărim ca posibil, ceea ce putem concepe ca posibil, în limitele unui nivel general al cunoașterii și totodată în limitele unei*

⁶ Am putea remarca faptul că desfășurarea rezonabilă a epistemologiei merge evolutiv, luând acest termen într-un sens larg, din perspectivă în perspectivă, din paradigmă în paradigmă, în sens kuhnian. Preferăm să rezervăm însă subiectul succesului și eșecului epistemologic din perspectiva lui Thomas Kuhn pentru o lucrare separată, viitoare.

⁷ *Ibidem*, p. 57.

inteligente și imaginații epistemice specific personale, chiar dacă din perspectiva scepticului total acest demers de cunoaștere este nul⁸.

Prin raționalitate absolutizată nu numai că nu se poate ști nimic, nu se poate afla nimic și nu se poate exprima nimic⁹. Un autentic eșec epistemologic l-ar constitui nerespectarea propriilor standarde, stabilite de o minte rațională, logică și rezonabilă. Raționalitatea epistemologului va răspunde în mod necesar propriilor standarde, precum și standardelor științifice generale, larg acceptate în mod curent.

Observă și Rescher, în alți termeni, precum observam și noi în prezentarea¹⁰ expusă la Congresul organizat de Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române și dedicat lui Thomas Kuhn în 2022, în care opuneam „cunoașterea comunicabilă” ca interpretare a paradigmei kuhniene ideii de „cunoaștere tacită” a lui M. Polanyi, este vital ca rezonabilitatea și corectitudinea abordării să răspundă și perspectivelor științifice acceptate de comunicare. „Întreprinderea de comunicare” a demersului și rezultatelor epistemologice este la fel de importantă ca și „întreprinderea epistemică” însăși. Procesul de transmitere a informațiilor prin comunicare este parte a activității epistemologice fără de care se eludează aspectul acceptării informațiilor produse prin activitatea epistemică și aspectul argumentării raționalității sau cel puțin al rezonabilității acceptării informațiilor produse.

Comunitatea epistemologilor reprezintă o comunitate a comunicatorilor, spune Rescher, cu precizarea noastră relevantă că, într-adevăr, comunitatea epistemologilor este o comunitate specifică și înalt specializată de comunicatori, care înțeleg utilizarea comunicativă a limbajului în demers epistemologic și se raportează

⁸ Rescher dă un exemplu excelent, al *scepticilor totali*, distrugători de logos: „Din punct de vedere istoric, cu siguranță, sceptici devotați precum Sextus Empiricus au fost uneori pregătiți să recunoască că sunt distrugători de logos (rațiunea și discursul), insistând că folosesc rațiunea și discursul pur și simplu ca instrumente pentru propria lor distrugere. Ei au fost pregătiți să apuce urzica și să admită – poate chiar binevenită – consecința că poziția lor nu doar contrazice cunoștințele, ci respinge de fapt întregul proiect al raționalității cognitive (în orice caz la nivelul credințelor noastre faptice). Dar, indiferent de satisfacția pe care această postură i-ar putea oferi scepticului, ea nu atrage prea mult pe cei care nu-i împărtășesc deja poziția, deoarece (din ea însăși) nu i se poate oferi niciun motiv convingător pentru adoptarea ei. Prăbușirea perspectivei cercetării și comunicării raționale este sancțiunea supremă care împiedică orice susținere rațională a scepticismului radical. Este un preț pe care un devotat fanatic dedicat al poziției sceptice ar putea fi dispus să-l îndeplinească, dar este în mod clar unul, pe care, oamenii care nu sunt atât de angajați încă din principii, nu îl pot plăti. Oamenii sensibili au nevoie de motive convingătoare pentru ceea ce fac și numai cu renunțarea la un scepticism absolut riguros pot fi obținute astfel de motive. Singurul fel de critică a scepticismului care are sens să ceri este o critică rațională. Și, privit din acest punct de vedere, defectul decisiv al scepticismului este că face raționalitatea în sine imposibilă.” (N. Rescher, *op. cit.*, p. 57).

⁹ *Ibidem*, p. 58.

¹⁰ Henrieta Anișoara Șerban, *On paradigms and „Tacit Knowledge” (Thomas Kuhn vs. Michael Polanyi)*, Conferința internațională „On the Objectivity of Scientific Knowledge. Models and Theoretical Representations of Structure and Progress in Science. Thomas Kuhn’s Legacy”, organizată de Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române, București, 29 septembrie – 3 octombrie 2022, <https://meet.google.com/idm-boup-spy>.

rezonabil la *recunoașterea presupuzițiilor justificative*¹¹ ale folosirii limbajului în scop epistemologic.

Pentru a intra într-o discuție, epistemologul va accepta regulile subiacente ale sensului și transmiterii informațiilor care fac posibilă discuția în general¹². Dar, dacă nimic nu poate fi acceptat în mod corespunzător, așa cum o face scepticul radical, atunci nu pot fi stabilite reguli – și, prin urmare, nu se pot face enunțuri concluzive; nu se pot construi nici rezultate ale unui demers de cunoaștere deoarece discursul semnificativ necesită un acord asupra convențiilor informative, un consens pe care atitudinea sceptică radicală îl face imposibil.

Un scepticism radical nu aduce niciun câștig epistemologic, deoarece, în esență, conduce la prăbușirea comunicării și a deliberării epistemice, negând oricui posibilitatea de cunoaștere – sau posibilitatea de a formula anumite încredințări plauzibile – privind semnificațiile cuvintelor și simbolurilor. O astfel de atitudine nu reprezintă doar o aroganță, ci o izolare față de comunitatea epistemologică, conducând, așa cum observă și Rescher, la o retragere din comunitatea umană. Contravine unei nevoi umane fundamentale de cunoaștere, adică de produse ale cercetării raționale.

Ca urmare, propunem ca respingerea scepticismului să fie, nu doar un imperativ rațional, ci și *o primă accețiune a succesului epistemologic* – o raportare rezonabilă deopotrivă la realitățile și la aspectele ideale și idealizate (și idealizante) ale *situației* umane.

EPISTEMOLOGIA FĂRĂ ISTORIE ESTE OARBĂ

Afirmând că „Epistemologia fără istorie este oarbă”, Philip Kitcher¹³ se referă critic la scepticism în raport cu progresul științei. Caracterul incomplet al concepției epistemologice trebuie însă apreciat în raport cu rolul specific al cunoașterii. Specificitatea cunoașterii însăși evidențiază faptul că unele științe vizează clarificarea și explicația, mai degrabă decât remodelarea lumii mai ales dacă urmăresc un adevăr al unor fapte petrecute (spre exemplu, arborele genealogic al hominizilor). Epistemologia are rolul de schimbare a convingerilor, dar și alte funcții: îmbunătățirea înțelegerii noastre sau lămurirea puzzle-urilor care apar.

Provocările la adresa înțelegerii lumii sunt provocări epistemologice datorate scepticismului: spre exemplu, în ceea ce privește posibilitatea de relatare adecvată (psihologic și epistemologic) a percepției. De asemenea, dacă examinăm istoria cunoașterii prin episoadele în care noul a triumfat se dovedește că „metodele

¹¹ Vezi și N. Rescher, *op. cit.*, p. 58.

¹² *Ibidem*.

¹³ Philip Kitcher, „Epistemology Without History is Blind”, subcapitolul „Dealing with Skepticism About the Progress of Science”, pp. 512–515, în *Erkenn*, Vol. 75, 2011, pp. 505–524, <http://www.nordprag.org/papers/Kitcher4.pdf>.

desfășurate de campionii concepției în cele din urmă victorioase nu au fost mai bune – nici mai raționale, nici mai capabile să ofere justificare, nici mai susceptibile să dea adevăr – decât cele folosite de cei care au pierdut dezbateră.

Philip Kitcher derivă de aici ideea că, înțelese corect, controversalele științifice sunt întotdeauna simetrice, iar consecința este că imaginea noastră despre creșterea cunoștințelor științifice necesită o revizuire radicală¹⁴. Concluzia sceptică arată că ar fi putut exista în mod logic afirmații rivale despre natură care ar fi oferit imagini incompatibile ale lumii noastre cu legitimitate egală de a fi considerate „adevăr”, „justificare” și „cunoaștere”.

Pentru Philip Kitcher, observația sceptică de mai sus conduce direct la moștenirea argumentului din *Structura revoluțiilor științifice* a lui Thomas Kuhn, pe care-l consideră întărit și mai mult de lucrările ulterioare în istoria, sociologia și antropologia științei, care fac apel la ceea ce se numește „subdeterminare”. Subdeterminarea se referă tocmai la acest aspect, că concluzia sceptică este justificată sau, la fel de justificată ca viziunea mai optimistă pe care o contrazice, fiind în opinia noastră doar un alt nume pentru un tip de indeterminare sau de relativism în epistemologie.

Cunoașterea nu poate admite această simetrie, iar Kitcher este de părere că rezolvarea stă tocmai într-o întreprindere mai serioasă de investigație în istoria științei din perspectiva unei relatări fidele și convingătoare a raționalității tranzițiilor majore din istoria științei, într-un mod care să nu apeleze la simplificări deformatoare. Kitcher consideră că frustrările recentelor „războaie științifice” sunt în mare parte produsul eșecului de a continua acest proiect cu rigoarea pe care o cere. Prima subliniere care merită făcută este astfel aceea că provocarea sceptică merită să fie luată în serios, fiindcă, dacă raționalitatea schimbărilor științifice majore poate fi surprinsă (justificată) este important să identificăm cum a fost realizată. Cea de-a doua subliniere se referă la atenția acordată tipurilor de episoade selectate cu precădere de sceptici spre interpretare – revoluția chimică sau revoluția darwiniană. cunoștințele au crescut.

Analiza istorică poate aduce detalii care să elucideze ce se întâmplă în zonele în care percepția despre activitatea oamenilor de știință („practicienii cunoașterii”, spune Kitcher) este mai puțin clară. Cum devin adevărate afirmațiile practicienilor din știință? Pare să fie întrebarea desemnată drept centrală, din perspectiva scepticismului adus în discuție. În accepțiunea noastră, însă, nu este dificil să indicăm o confirmare provenită din planul calculului matematic și o altă confirmare adusă prin intermediul experimentului. Philip Kitcher arată: „Puțini oameni cred că există alternative serioase care ar putea înlocui matematica contemporană, și totuși gluma lui Bertrand Russell este potrivită: acesta este un subiect în care nu știm despre ce vorbim. Reconstrucțiile filosofice ale matematicii introduc entități ciudate și procese misterioase, un tărâm abstract ale cărui proprietăți sunt înțelese de comunitatea de matematicieni, facultăți de intuiție prin a căror utilizare sunt justificate axiomele

¹⁴ *Ibidem*, pp. 512–515.

matematicii. Este greu să conectăm entitățile și procesele cu ceea ce știm despre noi înșine și despre lumea în care trăim, și totuși se pare că ele trebuie admise. Cum altfel am putea înțelege cunoștințele noastre matematice?”¹⁵

În consecință, epistemologia fără istorie aruncă un con de umbră peste tot felul de detalii care ar face inutile „ontologii și epistemologii ale disperării”, adică anumite încercări inutile de reconstrucție a filosofiei și a matematicii. Eșecurile înțelegerii se bazează însă pe neglijarea istoriei. Epistemologia fără istorie se dovedește oarbă privându-ne de explicațiile satisfăcătoare pentru cunoștințele pe care le avem.

Dacă ne întrebăm ce este rezonabil să cerem de la o teorie a cunoașterii atunci putem recunoaște că această întrebare ne aduce aproape de pragmatismul lui William James și John Dewey. Istoria problemelor filosofice și abordările contextualizate social și în comunități ale cunoașterii vor identifica mai clar și consecințele problemelor filosofice în ceea ce au mai pertinent. Istoricul epistemologic poate funcționa ca un laborator în care afirmațiile metodologice pot fi testate. Istoricul cunoașterii mai poate indica și anumite caracteristici asociate acumulării de cunoaștere într-o problemă sau alta. Spre exemplu, spune P. Kitcher, reflecțiile asupra istoriei matematicii ne pot extinde opțiunile de înțelegere a cunoștințelor matematice.

Agenda tradițională a epistemologiei indică o dimensiune pragmatică: cunoașterea face diferența într-un mod relevant. „Principiul pragmatic al lui Peirce” nu trebuie minimalizat în sens utilitarist. Schimbările contextuale sunt de asemenea relevante pentru problemele filosofice și generează noi puzzle-uri, noi întrebări, sau cel puțin noi moduri de a aborda problemele filosofice tradiționale.

Suntem de acord cu Kitcher, pragmatismul, în general, presupune un apel pentru înnoirea filosofiei. În pofida scepticismului, deși resursele umane, inclusiv capitalul intelectual, sunt în mod evident limitate, există totuși o infinitate de întrebări pe care le-am putea pune, o infinitate de subiecte potențiale pentru teoria cunoașterii. Ne ocupăm în continuare de cunoaștere fiindcă există atât de multe moduri în care conceptele pot fi „importante” și, în consecință, atât de multe ținte potențiale diferite pentru teoretizare.

Deși răspunsul anti-scepticism dat mai sus este un răspuns slab, dar este un „punct câștigat”. Încercând să spună exact când o persoană cunoaște ceva, epistemologii au ajuns la întrebarea următoare: Pot fi cunoștințele tale subminate de dovezi pe care nu le deții? Trebuie să fii întotdeauna în măsură să-ți specifici justificarea? Când știi, trebuie să ai motive să crezi că știi?

Conceptele pot fi esențiale pentru investigațiile asumate, chiar dacă cercetătorii nu încearcă să le ofere definiții complete: științele folosesc numeroase concepte centrale (genă, transcriere pentru a cita două exemple) trecând peste faptul că nimeni nu știe să le definească cu precizie și, dacă apar, definițiile apar relativ târziu și nu la începutul investigației așa cum ar pretinde filosofii. P. Kitcher arată:

¹⁵ *Ibidem*, p. 514.

clarificarea conceptuală apare ca răspuns la confuzii și neclarități care blochează progresul cunoașterii. Din perspectiva noastră, obstacolele sunt eliminate pe măsură ce metodologia, teoria, calculul sau experimentele concepute în urma confruntării cu puzzle-urile o permit. Nu cumva problemele cruciale despre cunoaștere care apar se referă la statutul unei informații ridicată la statut de cunoaștere mai degrabă decât să se refere la condițiile în care subiecții individuali reușesc să cunoască?

Testul Jamesian, testul pragmatismului clasic nu ne ajută să deosebim epistemologii de pasionații de puzzle-uri. Oamenii de știință urmăresc anumite probleme tehnice, constatate ca obstacol în rezolvarea problemei sau în confirmarea unei ipoteze (o problemă a căror semnificație nu este evidentă pentru cei din afară). Întrebările tehnice survenite se impun în anchete mai ample, a căror importanță este evidentă. Kitcher exemplifică: sunt întrebări despre cursul dezvoltării embrionare, economia internă a celulelor, despre cauzele patologiei etc. Marile întrebări sunt descompuse în „părți tratabile” menite a permite comunității (de biologi, conform exemplurilor de mai sus) să rezolve problemele individuale, pentru ca apoi să urmeze traseul invers, să combine soluțiile în imagini complete oferind rezolvarea problemelor semnificative.

În argumentația lui Kitcher, o investigație epistemologică eșuează când nu există nicio legătură între problemele ample și unele semnificații clare, acceptate, care să decurgă din problematizările care ne preocupă; când nu există o construcție a unor perspective ample, a unor viziuni, clădite pe rezultate poate „mici”, dar care se susțin; și atunci când nu există soluționări autentice (acceptabile și acceptate) la nivel presupus tehnic.

Analizarea tradiției evidențiază originile problemelor plasate ca centru de interes, precum și consecințele acestora. În consecință, noua agendă epistemologică ar trebui să aibă în vedere „cunoașterea umană colectivă ca proces istoric”. Primul lucru ce trebuie evidențiat după părerea lui Kitcher este că „o teorie a cunoașterii ar trebui să ne permită să obținem mai mult din ea”: să fie fertilă. Ar putea face diferența în identificarea metodelor de formulare a unor noi ipoteze, sau prin stabilirea unor standarde de acceptare, ajutând astfel la soluționarea disputelor atunci când se confruntă doctrinele rivale.

Identificarea condițiilor în care propozițiile sunt acceptate drept cunoaștere sau posibilitățile de specificare a probabilităților care ar trebui să le fie atribuite, *au fost privite* ca o sarcini epistemologice majore.

Totuși, căutarea unor criterii clare pentru momentul în care o propoziție este susținută de dovezi sau pentru măsura în care este susținută de dovezi, are sens în circumstanțe în care există îngrijorări reale cu privire la acceptarea prematură a unui enunț drept cunoaștere.

Ceea ce am moștenit drept cunoaștere este în continuare un corp de cunoștințe investigabil. Teoriile care domină cercetarea pot fi la un moment dat considerate greșite. Concluzia ar putea fi că este necesar să se acrediteze cu mai mare atenție ceea ce poate fi considerat drept cunoaștere și ce nu. Dar trebuie să remarcăm cât de pripită și naivă este presuposiția că ceea ce contează *acum* drept

cunoaștere ar fi trecut cu ușurință testele în vigoare pentru cunoaștere sau că acele teste erau mai permissive sau mai ineficiente decât ar fi putut fi.

Aceasta este reacția epistemologică primă: de a spera, de a-ți propune să găsești teste infailibile pentru cunoaștere; anumite modalități de identificare a propozițiilor adevărate astfel încât să nu mai poată exista absolut niciun pericol de revizuire viitoare. Kitcher observă: „Falibiliștii luminați pot zâmbi cu ușurință la propunerea unei concepții despre cunoaștere care necesită o certitudine absolută. Este, totuși, important de înțeles că dispariția aristotelismului în secolul al XVII-lea a făcut această concepție extrem de atractivă, deoarece ea exprima hotărârea că o dezamăgire de 2000 de ani nu ar trebui să se mai repete. Odată ce această concepție bine motivată a fost pusă în aplicare, unele întrebări epistemologice au devenit proeminente, în timp ce altele au dispărut din scenă. Din anii 1640 până în prezent, generații de gânditori s-au străduit să demonstreze că credința în existența unei lumi exterioare poate fi justificată (sau, uneori, să susțină că credința nu poate fi justificată), totuși problema apare doar pentru că recâștigarea lumii exterioare, lumea, a fost cândva un pas important într-un proiect serios. Pentru a stabili tipul de cunoaștere sistematică care ar fi un succes al viziunii aristotelice asupra lumii, filosofii – oamenii de știință din secolul al XVII-lea – trebuiau să demonstreze, cel puțin, că credința în obiectele exterioare ar fi în concordanță cu standardele lor înalte de cunoaștere.”¹⁶

De aici a decurs o formă de scepticism, pe care a confirmat-o și Descartes și care descrie dificultățile de a da sens experienței perceptive, rezistente încă în epistemologia contemporană sub diverse forme. Cercetătorii trecutului și epistemologii prezentului încă recurg la întrebări carteziene și la testul posibilei îndoieli, căci există după părerea noastră o anumită *burden of knowledge* sau *burden of knowledge proof* care cade mereu în subiectului individual cunoscător, acum. Subiectul individual cunoscător este chemat, este îndreptățit și este dator să calibreze, să testeze și să se îndoiască de informațiile pe care urmează să de lanseze drept cunoaștere. Și Kitcher arată: „Cunoașterea se construiește *hic et nunc* din facultățile unui singur individ izolat. Prin urmare, nu există probleme serioase cu privire la identificarea autorităților legitime, sau condițiile în care se poate baza pe mărturie sau pe diviziunea muncii cognitive”.¹⁷

Doar că acordul nostru cu Kitcher nu este decât aparent. Rolul individului care acum lucrează (adică gândește, concepe și proiectează *acum* o ipoteză, un context al experimentării, o metodologie a testării și apoi a interpretării unor rezultate desemnate drept cunoaștere, pe care le comunică drept cunoaștere sub marca autoriatului) trimite la responsabilitatea individului epistemolog pentru ceea ce a gândit, lucrat și comunicat drept cunoaștere. Dar concluzia lui Kitcher că „Epistemologia socială devine un non-subiect” este greșită. Mai ales Kitcher observând pe de o parte că „programul ambițios de reconstruire a unui sistem

¹⁶ *Ibidem*, p. 506.

¹⁷ *Ibidem*.

cuprinzător de cunoștințe pentru a satisface cererea de certitudine a fost condamnat” și, pe de altă parte, recunoscând că este absurd să recunoști dimensiunile sociale și istorice ale cunoașterii și să continui să fii fascinat de „viziunea cunoscătorilor solitari al căror corp de credințe este justificat (într-un anumit sens care nu mai necesită certitudine) printr-o combinație de rațiuni și prin experiență”¹⁸ epistemologia socială nu poate fi un non-subiect. Probabil Kitcher reduce epistemologia socială la falibilism. Sau poate că enunțul se vrea un îndemn de a considera orice demers epistemologic ca un demers obligatoriu de epistemologie socială?

Considerăm mai precis că epistemologia socială nu poate fi un non-subiect (deși după Thomas Kuhn și Steve Fuller nu mai este un subiect epistemologic atipic) câtă vreme epistemologul eroic ține în continuare prim-planul viziunii despre activitatea de cunoaștere, apoi, pentru că modurile în care dinamica om de știință (epistemolog) – comunitate științifică nu sunt suficient studiate în impactul lor asupra cunoașterii și, nu mai puțin important, pentru că așa cum și Kitcher observă într-o anumită măsură, moștenirile istorice au relevanță social-epistemologică, rămânând totuși un aspect în mare parte imperceptibil, greu de adus în planul explicit (inteligibil).

Depășirea concepției epistemologice de secol XVII (viziunea carteziană), și a fosilizării filosofiei acuzate de Dewey și discutată de Peirce, se face înțelegând și în perspectivă istorică meritele și limitele conceptuale – imaginea reprezentativă a unui climat epistemologic, merită înțeleasă pentru a evidenția corelațiile între unele viziuni și ceea ce este posibil în cunoaștere și între anumite limitări și ceea ce este obscur. Înseamnă acest demers să judeci o epocă după standarde ale altei epoci, viitoare, ori este vorba doar despre a arunca o privire mai experimentată în trecut? Când cineva încearcă să modeleze o imagine convingătoare a condițiilor pentru tipurile de cunoaștere individuală, investigarea percepției, memoriei și așa mai departe acel demers este unul de epistemologie socială, reprezentând o valorificare a aspectelor istorice pentru o epistemologie socială mai complexă și mai complex informată. De aici decurge o conștientizare asupra unor posibile regularități ale proceselor epistemologice umane.

Investigația istorică nu cere o fidelizare față de concepțiile și orientările trecutului, ci o clarificare a problemelor și problematizărilor pentru a contura un tablou dinamic al acestora, „motorul” fiind o mai bună înțelegere a *justificărilor* schimbării sistemului de încredințări epistemologice. Kitcher ajunge de asemenea la această idee și face trimitere la eseurile lui Barry Stroud și Wolfgang Carl. Acest dinamism al imaginii despre cunoaștere trimite la schimbarea agendei epistemologice, arată Kitcher: „Metodele care trebuie căutate pentru extinderea cunoștințelor nu mai sunt menite să ne informeze despre condițiile în care un individ – în splendidă

¹⁸ Kitcher o spune și mai clar: „Cu toate acestea, o fascinație exclusivă pentru individ întruchipează o neglijare a istoriei, un eșec de a vedea cum viziunea carteziană particulară a apărut dintr-un proiect din secolul al XVII-lea care a fost odată bine motivat, dar acum a fost abandonat.” (Ph. Kitcher, *op. cit.*, p. 507).

izolare – este justificat să creadă o ipoteză pe baza unei clase prezumtive de «afirmații de probă»; ci mai degrabă modul în care subiecții, individual și colectiv, sunt justificați să modifice un corpus eterogen de enunțuri pe care le-au moștenit de la predecesorii lor. În măsura în care epistemologia ulterioară a luat această problemă în serios, s-a concentrat pe găsirea unor relații abstracte [bayesiene] ale revizuirii convingerilor”.

Observând în mod explicit că lipsa mai evidentă din epistemologia contemporană se referă la dimensiunile sociale ale cunoașterii și făcând aprecieri privitoare la faptul că practica cercetării a creat încă din secolul al XVII-lea metode de investigare colectivă care fac diferențe profunde față de ceea ce considerăm în prezent drept cunoștințe stabilite, Kitcher indică un punct de interes în a analiza fiabilitatea acelor metode de investigare colectivă. În acest scop, cercetătorul identifică două întrebări esențiale: 1. Cât de multă diversitate cognitivă este bună pentru o comunitate? și 2. Cum ar trebui să fie evaluată autoritatea diferiților contributory la cunoașterea colectivă?

De aici ajungem la conturarea unui demers îndatorat mult proiectului epistemologic al lui Peirce o imagine dinamică a formării cunoașterii, care consideră cunoașterea umană ca un proces istoric și colectiv. Și în acest sens înțelegem prin argumentația lui Kitcher de ce „epistemologia fără istorie este oarbă”.

Totodată, istoria activității de cunoaștere poate fi înțeleasă ca laborator metodologic. Mereu au existat concepții rivale despre cum ar trebui să facem filosofie. Unele, cele tradiționale, vor insista asupra modalităților privilegiate de a proceda, deja consacrate și acceptate. Kitcher identifică anul 1960 ca un punct de cotitură, al alternativei de a privi istoricul unei investigații un laborator sau ca etapă inclusă într-un parcurs mai lung de explorare și testare a propunerilor privind progresul cunoașterii. A fost un moment de claritate care nu a durat mult, după care, Kitcher consideră că s-a revenit la starea de „orbire” în care demersul epistemologic trebuia să se bazeze pe o concepție *a priori* despre a face cunoaștere, în mod evident revenind la o moștenire a noțiunii de cunoaștere din secolul al XVII-lea. Considerăm că principiile generale din logică, matematică și științele naturii au un statut special „imun” la potențiale invalidări ulterioare care se impun drept justificabile fără a recurge la experiență.

Analiza istorică va conduce la conștientizarea eșecurilor în raționament, în gândire și în concepție. Atunci dacă anumite tipuri de propoziții ni se par evident corecte și nu putem concepe cum ar putea fi greșite, totuși, nu ne putem baza până la capăt pe acestea. Convingerile cu privire la principii se pot datora puterii tradiției (incluând aici și educația) și a angajamentului față de tradiție, care perpetuează vicii subtile de concepție. Nu putem cunoaște fără un set de cunoștințe *a priori* și nu ne putem baza în mod absolut pe acestea pentru a trage concluzii pe care le vom considera cunoștințe. Există tipuri de convingeri pentru care nu se naște niciun fel de îndoială și altele pentru care îndoiala apare, în diverse grade, dar se poate datora noutății informațiilor produse și nu cu necesitate unei imperfecțiuni epistemologice.

Rolul epistemologului este să stabilească dacă ceea ce a fost reținut drept convingere se găsește, se confirmă în natură și nu să dea sentințe *ex cathedra*, fie bazându-se pe tradiție fie pe propriile argumente. Verificarea trebuie să fie centrală procesului de cunoaștere, arată Kitcher.

Nu doar rezultatele, ci și metodele trebuie verificate, în perspectivă istorică, dacă au mai fost folosite și cu ce rezultate. În consecință, arată Kitcher, istoria devine un laborator al metodologului, test sau inspirație pentru inovațiile metodologice. Desigur că nu se referă la „istoria filosofilor”, la un curs idealizat al evenimentelor, „așa cum ar fi trebuit să se întâmple”. Dar „reconstrucțiile raționale” aveau rolul lor și filosofii nu considerau că acelea erau singura formă legitimă de istorie. Acel tip de reconstrucție rațională era precursorul a ceea ce ar fi bine să facem în mod frecvent, adică, să identificăm traseele intelectuale către dovezi și argumente în situații în care s-a petrecut o schimbare de concepție științifică, ca o formă de istorie legitimă. Avem deja multe perspective diferite asupra evenimentelor remarcabile din trecut, arată Kitcher, studii care se concentrează pe diferite tipuri de cauze sociale, sau culturale, sau economice sau tehnologice ale schimbării. Acestea ne ajută într-un demers epistemologic dinamic și aprofundat (și extins). Studiile care pretind să redea o unică istorie „reală” sunt de evitat. De reținut este că întotdeauna istoria este „scrisă cu un scop”.

Este adevărat că filosofii „igienizează” uneori dezbaterile din trecut, ignorând dezacordurile sau sursele dezacordurilor, sau din eșecul de a constata nevoile sociale sau culturale de satisfăcut și care rămân în afara proiectelor de schimbare care sunt evidențiate ca fiind justificate epistemologic. Selecția prezintă întotdeauna riscul igienizării, spune Kitcher și, după cum observa Michel Foucault, selecția presupune și riscul introducerii unor perspective ideologice mascate, sau, cel puțin a unor simplificări neintenționate. Totuși, criteriul invarianței concluziilor prin introducerea mai multor detalii pare să se susțină și în cazul istoriei propriu-zise și în cazul istoriilor filosofice. Oricum, argumentul lui Kitcher este că un mod de „orbire epistemologică” îl reprezintă respingerea posibilității unei istorii autentice cu relevanță epistemologică.

O direcție de argumentare interesantă este deschisă de Kitcher prin „naturalismul pragmatic”. Naturalismul discutat aici ia în considerare în mod critic, sau, cu mari precauții, tendința filosofică de a introduce entități și procese care sunt greu de integrat în imaginea științifică predominantă a lumii (cum ar fi „sinele”, obiectele matematice abstracte, deducții provenite din „rațiunea pură și altele asemenea). Naturalismul presupune ca entitățile și procesele admise să fie în concordanță cu constatările cercetării disciplinate, și că o anumită parte a științei naturii – neuroștiințele sau științele evoluției sau biologia – ar fi suficiente pentru a răspunde și la întrebările filosofice. Naturalismul pragmatic ridică pretenții mai modeste. Pretenția ridicată de naturalismul pragmatic nu este de a explica științific filosofia, ci pretinde ca poziționarea filosofică să fie în concordanță cu standarde metodologice

comparabile cu cele utilizate în evaluarea inovațiilor (a producerii cunoașterii noi) în alte domenii de cercetare. Dar din această perspectivă, filosofia contemporană apare aproape ca un demers fantezist, spune Kitcher.

Sau, într-o formulare atenuată, naturalismul pragmatic își propune să descopere soluții mai bune la problemele generate „fantezist”. Practicile de cunoaște sunt apreciate ca practici umane ce pot fi investigate după traseul istoric prin care s-au format. Matematica ne apare problematică pentru că nu știm despre ce este vorba (conform unei maxime spirituale a lui B. Russell), atunci când matematicienii nu par să descrie realitatea fizică. Kitcher precizează: „Într-adevăr, lumea pe care o evocă, cu ierarhiile ei de numere, mulțimi și funcții care se extind la nesfârșit, pare mult mai mare și mai puțin contingentă decât universul fizic. Sarcina centrală a reflecției filosofice asupra epistemologiei fără istorie este oarbă matematică este de a oferi o explicație despre ce este matematica, care va explica simultan întreprinderea de succes a cunoașterii matematice. Mulți gânditori au răspuns asimilând obiectivitatea matematică obiectivității științele naturii, presupunând că sarcina matematicii este de a descrie un univers – nu universul concret, fizic, ci un tărâm de obiecte atemporale, necesare, abstracte. Axiomele și teoremele matematicii sunt adevărate în virtutea referirii la constituenții acestui univers abstract și atribuindu-le proprietăți și relații care se obțin efectiv: adevărul în matematică, ca și adevărul în altă parte, este un fel de corespondență.”¹⁹ Kitcher exemplifică : „2 plus 3 egal 5” este adevărat în virtutea existenței obiectelor abstracte, și anume, 2, 3 și 5, și pentru că atunci când funcția de adunare este aplicată la 2 și 3, rezultatul este 5. Această propunere este atrăgătoare deoarece enunțul matematic este simplu și pare de o obiectivitate manifestă. Dar cum accesează mințile matematicienilor tărâmul abstract specific domeniului lor de cunoaștere? Atunci, considerând această viziune asupra conținutului matematicii, cum este posibilă cunoașterea matematică?, se întreabă Kitcher.

Toate deducțiile obiective matematice merg înapoi la fundamentul dat de axiomele matematice, adică la afirmații matematice care nu sunt ele însele demonstrate. Cum sunt cunoscute axiomele și cum să le invoci ca sursă de cunoaștere? Răspunsul evaziv declară că axiomele matematicii sunt „evidente”. Dar cunoașterea autentică la care aspirăm nu lasă nimic în seama evidentului, neexplicat. Este dificil de explicat cum ajung axiomele să fie cunoscute. Alteori se respinge această întrebare prin acuzația de „psihologism”, dar nu este nici aceasta o soluție satisfăcătoare. Desigur că nu iese din discuție faptul că în conținutul său matematica ar putea fi subiectivă sau psihologică (imaginea matematicii fiind deja acceptată ca tărâm al obiectelor abstracte este corectă), ci mai degrabă este mai greu de contrazis viziunea că există un proces prin care adevărurile de bază despre entitățile matematice ajung să fie sesizate, în același fel, de către toți. La extrem, este ca și cum cineva ar demonstra abilități extraordinare de a anunța ceea ce se întâmplă în regiuni îndepărtate ale globului, fără a avea vreo legătură vizibilă cu locurile acelea.

¹⁹ *Ibidem*, p. 515.

Kitcher observă că, cu cinci decenii în urmă, Paul Benacerraf²⁰ arăta în „Adevărul matematic” că este problematic să combinăm o teorie adecvată a adevărului matematic cu o relatare adecvată despre cunoștințele matematice. Aspectul fundamental surprins de acesta este că adevărul este un tip de corespondență identificat de Tarski în celebra sa reconstrucție a conceptului de adevăr. Kurt Gödel, care articulează imaginea matematicii ca tărâm de entități abstracte, dar cu acces uman, în ciuda distanței lor de experiența senzorială, fiind cumva predispuse a fi percepute de om ca și obiectele teoriei mulțimilor, ca și axiomele, care impun asupra noastră impresia că ar fi adevărate. Intuiția matematică a omului este situată astfel, din punct de vedere epistemologic, la un nivel de legitimitate echivalent cu cel al percepției senzoriale. Dar dacă există o intuiție „ca o percepție” a obiectelor matematice, cum funcționează și cum ne asigurăm că funcționează bine? Care ar fi analogul ca percepție matematică, dacă există, pentru percepția transmiterii luminii sau sunetului? Kitcher consideră că propunerea lui Gödel se califică drept o „epistemologie a disperării”. Sau măcar paradoxală: în sprijinul obiectivității matematicii, acesta recurge la introducerea unui tip de proces psihologic pentru care nu există nicio dovadă și ale cărui modalități de funcționare sunt inexplicabile.

Naturalismul pragmatic aduce un plus de prudență. Explicația prin introducerea de noi entități teoretice produce doar o inutilă inflație intelectuală. Totodată, inspirat de faptul că practicile umane au istorii lungi, aspectul ar putea oferi o modalitate mai satisfăcătoare de abordare a problemelor. Și anume, cunoștințele matematice nu sunt complet reconstruite pentru indivizi, aici și acum, fără vreo tradiție istorică. Incursiunea în istoria matematicii arată că ele nu au „apărut” și nici nu au fost chiar evidente, ci epistemologii timpurii s-au testat funcționalitatea a numeroase variante, unele le știm și astăzi și le respingem.

Așadar, dacă adevărurile de bază ale matematicii sunt acum „certe”, „a priori”, „evidente”, „analitice”, „adevăruri logice” și așa mai departe sunt astfel fiindcă au funcționat în timp ce alte versiuni ale lor nu au funcționat. Istoria afirmațiilor despre existența diferitelor tipuri de numere, spre exemplu, principiile despre continuitate și sume infinite, s-au impus fiindcă au funcționat fără dovezi contradictorii (cel puțin până acum), prin verificarea și sistematizarea unui corp anterior de practică matematică. După verificări și sistematizări, „practicile ulterioare de predare a matematicii au făcut ca principiile să pară constitutive ale conceptelor dobândite de matematicianul aspirant”. Acest fel de a vedea lucrurile este mai logic. Axiomele teoriei mulțimilor pot părea evidente pentru Gödel și succesorii săi, dar nu păreau așa pentru Euclid sau Arhimede, a lui Leibniz sau Euler, a lui Gauss, Cauchy, Galois sau Weierstrass.

Cu alte cuvinte, Kitcher propune prin „naturalismul pragmatic” să presupunem că *ordinea epistemologică a matematicii recapitulează în linii mari ordinea istorică*.

²⁰ Philip Kitcher nu trimite însă la un studiu al acestuia, ci la un manuscris al său în care onorează personalitatea lui Benacerraf. P. Kitcher, (ms.) „Mathematical truth?” (draft presented at conference honoring the retirement of Paul Benacerraf).

Să conștientizăm procesul de justificare care se desfășoară istoric și care are un început, identificabil în practicile civilizațiilor antice, cele din Mesopotamia, Egipt, India și China, în care s-a dezvoltat limbajul aritmeticii și geometriei. În loc să concepem acest limbaj ca impunând obiecte abstracte cumva nedetectate anterior dar care descriu performant aspecte ale mediului ambiant, mai bine să nu ignorăm activitățile de colectare și potrivire a unor noțiuni cu unele realități din fazele timpurii sau anterioare ale disciplinei matematice. Kitcher argumentează astfel că reflecția asupra istoriei nu numai că ajută la înțelegerea cunoștințelor matematice, ci ghidează și construirea unei imagini mai adecvate a obiectivității matematice. Iar această perspectivă este în acord cu și bazată pe filosofia lui Wittgenstein II²¹.

Succesul epistemologic se profilează astfel ca demers întemeiat pe naturalismul pragmatic în căutarea adevărului, a exactității și a rigorii, un demers fascinat de matematică. Deoarece legăturile dintre limbajul matematic și natură devin din ce în ce mai complexe de-a lungul secolelor, putem pierde din vedere procesele de tip încercare și eroare care au condus la ceea ce azi are statutul de cunoaștere și poate părea uneori o cunoaștere rezultată din pura inspirație și intuiție a unor oameni de geniu. Începuturile cunoașterii sunt însă legate de practici simple de colectare și potrivire de date și fapte, precum și de practici de calcul, de numărare, în activități precum măsurarea terenurilor. De aici s-a trecut la dezvoltarea scărilor de măsură și apoi la manipularea simbolurilor mai abstracte în minte. Kitcher observă corect faptul că toți avem abilități matematice de acest tip și toți oamenii pot gândi cu ajutorul simbolurilor sau pot ajunge să o facă, chiar și când nu sunt niște genii creative. Abilitățile cele mai subtile țin în mare măsură de *practica matematică, de exercițiu și perfecționare*.

Este acest accent plasat pe practică și perfecționare periculos? Putem observa cu ușurință că, în această privință, Kitcher este în confluență cu „ucenicia” paradigmatică, temei kuhnian al activității științifice. Kitcher se întrebă ce se întâmplă cu adevărul matematic dacă se abandonează tărâmul obiectelor abstracte?

Răspunsul lui Kitcher este că o afirmație matematică este adevărată dacă poate fi derivată după regulile unui joc (de limbaj) matematic (sau, mai exact, ale unui joc matematic care merită jucat). Dar a juca un joc matematic care merită nu este deloc același lucru cu o relatare autentică a adevărului. Există, de fapt, două moduri diferite de a concepe adevărul. Prima reprezintă *o abordare structurală*, preocupată de caracterizarea adevărului, arătând modul în care apare adevărul afirmațiilor. Cea de-a doua este funcțională, axată pe înțelegerea propriilor practici lingvistice.

Kitcher consideră că pentru cele mai multe enunțuri descriptive despre lumea fizică o teorie tarskiană a adevărului corespondenței) poate fi privită ca oferind atât structură, cât și funcție. Prin această teorie tarskiană a modului în care apare adevărul afirmațiilor, descrierile adevărului arată cum sunt obiectele investigate și în ce relație cum stau ele unul față de celălalt.

²¹ L. Wittgenstein, *Philosophical investigations*, Oxford, Blackwell, 1953, §1.

Dar există și alte jocuri de limbaj pe care le jucăm pentru care nu este atât de evident că ar trebui să ne așteptăm ca un raport structural să arunce lumină asupra funcției de căutare a adevărului. Matematica este un exemplu. Învățăm de la Gödel, arată Kitcher, că nu va exista o teorie de ordinul întâi adecvată pentru întreaga matematică. Astfel, pentru orice adevăr matematic, există un sistem util în cadrul căruia acel adevăr poate fi atins prin tranziții „autorizate”: enunțurile sunt produse folosind tranzițiile care sunt permise.

Totodată, Kitcher observă că există și alte momente – momentele majore, de cotitură, din istorie – în care matematicienii caută modificări ale acelor sisteme care să fie în concordanță cu reguli metodologice mai largi, identificând jocuri de limbaj matematic *noi*, care merită jucate. Dacă au succes, atunci un nou limbaj va fi adoptat, iar succesorii lor vor saluta unele propoziții în acest nou „limbaj” ce merită să fie înscrise în cărți, ca puncte de plecare legitime pentru tranziții ulterioare, „adevărate”.

CONCLUZII

A discuta despre eșec și succes în epistemologie implică adesea un demers istoriografic din nevoia de exemplificare.

Așadar, din perspectiva lui Rescher, *succesul epistemologic se poate defini ca obținere de informații*. Ce este informația? Informația este un concept foarte evaziv, pe care l-am putea concepe în absența unui suport material în același mod în care concepem idei, în general și în interesul acestei discuții, idei precum „organizare” și „structură”, și precum „funcție”.

Acestea sunt totodată cele mai importante cuvinte cheie pentru înțelegerea „informației”. Termenul se explică prin scopul său. În acest sens, scopul informațiilor așa cum știm până acum este acel de agent (determinant) funcțional-structural sau structural-funcțional. Informația induce structura și asigură funcționarea. „Infomatter”, sau, în limba română, „infomaterie”, așa cum a propus Mihai Drăgănescu este un concept „natural”(în sensul că poate fi explicitat în fizica teoretică prin caracteristici și aspecte comportamente ale subparticulelor și particulelor fizice și este „logic” (adică inteligibil) și este, de asemenea, într-adevăr foarte relevant pentru lumea omului.

Așa cum arată Paul Kitcher, epistemologia fără istorie este „oarbă”. Perspectiva istorică poate fi valorificată și sub aspectul unei „selectivități a judecății istorice”. Această valorificare poate constitui un succes epistemologic, realist și modest. Sintagma marcată anterior, „selectivitatea judecății istorice”²² este propusă de Paul Hoyningen-Huene, care consideră filosofia lui Thomas Kuhn ca ingredient determinant

²² R. Brandon are o lucrare în care interpretează pragmatist un „darwinism” aplicat opiniilor teoretice și științifice care poate fi discutat în confluență cu „selectivitatea judecății istorice”.

pentru interpretarea științei și a progresului științei în lumina istoriografică. Ca atare, demersul istoric nu poate continua fără elemente filosofice, iar încercarea de a evita elementele filosofice în istoriografie este la fel de iluzorie ca faptele absolut lipsite de teorie pe care pozitivistii le-au căutat ca bază epistemică a științei.

Pozitivismul a contribuit la dezvoltarea unei ideologii seculare, antiteologice și antimetafizice a lumii. Viziunea pozitivistă despre lume este de tip cantitativ. Carnap admite ca filosofia să devină o logică a științei acesta reprezentând succesul epistemologic pozitivist major, în timp ce Wittgenstein despărțirea de metafizică reprezintă o pierdere neechilibrată a unei părți bune.

În subtext, discuția despre succes epistemologic este o discuție despre fapte și adevăr, puse în perspectivă istorică, fără prezentism. Concepția despre fapte și adevăr este, în acest sens, îndatorată argumentelor pragmatismului clasic de la Peirce și James. De asemenea, incursiunile în științele naturii și scopurile investigației științifice conduc la discuții despre evoluția scopurilor investigației în corelație cu perspectivele asupra influenței și contribuției limbajului matematic în cunoaștere. Dar nu poate exista niciun sistem ideal complete care să fie rezultatul inevitabil al investigației chiar dacă multe investigații nu pot evita recursul la limbaje matematice.

Așa cum evidențiază Goodman în pragmatism, cunoașterea trebuie să clarifice fapte și previziuni. Pe scurt, epistemologia poate repurta un succes când conduce la informații funcționale și valide în sens pragmatic.

În lumina pragmatismului și a filosofiei analitice contemporane, succesul epistemologic este bazat pe rezonabilitate și pe o îndepărtare rezonabilă de scepticism. Decisivă este în acest sens și presupuziția despre raționalitatea științelor este deosebit de importantă și se reflectă în toate procesele de feedback interactiv din activitatea științifică propriu-zisă sau interactivă, hermeneutică, de studiere a materialului istoric, precum și îndepărtarea de prezentism. Demersul analitic întemeiat pe pozitivism este astăzi privilegiat în perspectiva succesului epistemologic, dar o poziție rigid pozitivistă poate fi decisivă pentru eșecul de a ajunge la ceva nou. Metafizica nu poate fi expulzată definitiv din cunoaștere, ipotezele cele mai promițătoare fiind stimulate metafizic cel puțin în faza generării lor (în faza „inspirației” și a „intuiției”), o anumită metafizică fiind asociată limbajului tehnic oricât de specializat, care se ridică deasupra nivelului logic propozițional (silogistic etc.) în care nu se pot construi de fapt argumentele necesare în teorie și știință, inclusiv și mai ales în etapa de interpretare a rezultatelor care deschide cercetările viitoare.

Cunoașterea nu presupune doar abilitate rațional-intelectivă, ci impune o „formă de viață” completă, o adecvare a ipotezei metodologiei, dovezilor și concluziilor într-un tot coerent, inclusiv, o adecvare a formelor de limbaj.